

kış 2002

TARTIŞMA ÇERÇEVESİ: BİLGİ ÇAĞINDA ARAŞTIRMA ETİĞİ^(*)

Çeviren: Doç. Dr. Nilgün KÖKLÜ

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi

Nitel araştırmacılar daima etik ilkelere uyma konusunda hassas davranmışlardır, ancak günümüzde, sosyal, mesleki ve eğitim amacıyla dünyanın her yerinden insanlarla daha kolay iletişim kurulabilmesi nedeniyle bu amaç gittikçe daha zorlaşmaktadır. Bundan dolayı, elektronik ortamlarda çalışan veya on-line iletişimlerini tanımlayan araştırmacıların yaygın olarak kullandıkları araştırma araçlarını değiştirmeleri ve araştırma faaliyetlerini bu yeni ortamlara uyarlamaları gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu makalede; on-line araştırma olanakları, etik nitel çalışmalarla ilişkilendirerek etik konuları tartışılmaktadır. Araştırma ve kişisel deneyime dayalı olarak bu araştırma bu konuda çok az yol kat edildiğini iddia etmekle birlikte bu ve konu üzerinde bir tartışma açmayı hedeflemektedir. Makale, etik bir elektronik araştırma için kılavuz ortaya koymaktadır. Online ağ kullanıcıları için internet, tek bir adreste halk kütüphanesi, mesaj kutusu, fikir pazarı ve kahve köşesi haline gelmiştir (McInnes, 1994, s.A1).

Son zamanlarda bir gazete yazısında, elektronik ağ kullanımının topluluklarının sosyal altyapısının bir parçası haline gelen kişileri tartışırken yukarıdaki tanım kullanılmıştır. Online iletişimi kullanan bu kişiler ilk ağ kullanıcılarının beklentilerinin çok ötesine gitmişlerdir ve bugün artık sosyal, mesleki ve eğitim amacıyla dünyanın her yerinden insanlarla iletişim kurmak mümkündür. Toplumsal çalışmalar yapan veya online iletişimi keşfeden araştırmacılar, iletişimdeki bu yeni değişimleri ve yeni iletişim kültürünü etkileyen etkileşimin tüm spektrumu üzerindeki etkisini kendi çalışmalarına

^(*)Schrum, L. (1995). Framing the Debate: Ethical Research in the Information Age. *Qualitative Inquiry*. 1 (3), 311-329.

da yansıtıyorlar. **Etik araştırma** kavramının yeniden keşfedilmesi ve tanımlanması gerekmektedir.

Bu makalenin tetikleyicisi, nitel araştırma konferansındaki bir tartışma olmuştur. Elektronik etnografya konusundaki oturum konuşmam sırasında dinleyicilerle canlı bilgi alışverişinde bulunduk. Bir kaç dinleyici, elektronik olarak postalanmış mesajlar, özellikle de bir tartışma listesine gönderilen yorumların araştırmacıların kullanımına açık olduğunu ve bunları kullanmak için izin gerekmediğini vurguladılar. Bir kaç dinleyici ise buna kesinlikle katılmadılar ve araştırmacının elektronik mesaj gönderen kişilerin haklarını koruma konusunda dikkatli davranması ve etik standartların korunması gerektiğini belirttiler. Bu başlangıç tartışmasından sonra literatürü taramaya ve meslektaşlarımla elektronik araştırma etiği konusundaki beklentilerini araştırmaya ve fikir alışverişinde bulunmaya başladım. Araştırmacıların büyük çoğunluğu elektronik iletişim yollarını kullanmalarına rağmen çok az araştırmacı bu konu ile ilgileniyordu. Araştırmacılar arasında, mevcut etik standartlarımızın bu yeni ortama transfer edilmesine yönelik ihtiyaç vardır. Bu makalede online araştırma olanakları ile bunun elektronik iletişim bağlamında nitel araştırma etiği gelenekleri üzerindeki yansımaları ve böylesi araştırmalarda izlenecek uygun yöntemler için öneriler irdelenmiştir. Ayrıca, elektronik araştırma etiği için kılavuz ve öneriler sunulmuştur.

YENİ TOPLUMLAR – YENİ ARAÇLAR

Naturalist araştırmacılar asırlardır toplulukları incelemektedir. Kültürel ortamları anlamak ve insanların bu ortamları anlamlandırırken izledikleri yol ve yöntemler bizi tanımlayan karakteristiklerden biridir (Wolcott,1984). Çalışma alanının yorumlanmasında geleneksel yaklaşımımız, coğrafik yerleşim ve yakın ilişkiler temelindedir. Ancak artık topluluk fikri yaşanan coğrafik bölge ile sınırlı değildir. Günümüzde, toplum; geniş anlamda samimi yakın ilişkiler kuran, sıklıkla etkileşimde bulunan, elektronik ortamı kullanarak anılarını paylaşan bireylerden oluşan toplulukları geniş anlamda kapsar şekilde tanımlanmalıdır. Bu ilişkiler, online iletişim yoluyla geliştirilebilir ve bu noktada artık elektronik iletişimle birbirine zayıf bir şekilde bağlı topluluklardan, “sanal toplumlar” dan söz etmeye başlayabiliriz. “Sanal Toplumlar, yeterli sayıda insanın kamuya ve halka ilişkin sorunlar üzerinde yaptıkları tartışmalarını, siberortamda kişisel ilişkiler ağı oluşturarak insani duygularla nete taşımalarıyla ortaya çıkan sosyal birikimlerdir” (Rheingold, 1993, s.5).

Hangi tür topluluğu referans alırsak alalım, bunların bazı özellikler ortaktır. Toplulukların birçok özelliği ortaktır, ilişkinin kendisi bedel, maliyet ve kapsam gibi faktörler temeline dayanırken, sosyal yapılarımız içinde oluşan ağlar samimiyete, ilişkilerin süresine ve sıklığına dayanır. Bilgisayarı soğuk ve kişilikdışı görmekten uzaklaşırken bu yeni durum kişiler arası bağlantı gibi bazı yeni algıların doğmasına yol açar. “Aynı metal ve kablo yığını, ekran ve klavye tuşları düşünceler arası bağlantı, tartışma samimiyeti şeklinde bir anlam kazandı ve kişisel hale geldi” (Shedletsky,1993,s.8).

Bazıları bu sanal topluluğu insanları birbirine yaklaştıran bir bağ gibi görürken, bazıları da siberuzay ile ilgili bazı problemlere dikkat çekmektedir. Birilerine ulaşabilmeniz tek yolu katılabileceğiniz tartışma listeleri, ilan tahtaları ile sınırlı değildir, biraz küçük bir çaba ile iletişimi siz de başlatabilirsiniz (Barlow, 1995, s.55). Bu çelişkiler, toplumların etkileşimini, iletişim ve kültürünü tanımlamaya çalışan araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bir araştırmacı iletişim için elektronik otoyolu (internet) kullanan birey topluluklarını veya elektronik toplumları araştırmayı planlarsa, değişen bu toplumun taleplerini karşılayabilmek için geleneksel araştırma tekniklerini bu değişime adapte etmelidir.

Natüralist inceleme araçlarının geleneksel tanımlarını ele aldığımızda, sürekli olarak bireylerin kendilerini toplum nazarında belirleme, tanımlama ihtiyacı konusunda konuşurken görürüz. Nitel araştırmacılar için en önemli araçlardan birisi katılımcı gözlemdir ve aşağıdaki tanımlama elektronik ortama kolayca uyarlanabilir:

Yeni toplumda duygusal yakınlık ve ilişki kurmak; siz çıkageldiğinizde insanların her zamanki şekilde işlerini yapıyor olmayı öğrenmeleri; günlük yaşamın kişiyi kültürel olarak yok edişinden kendini kurtarma ve böylelikle öğrendiğimiz şeyleri entellektüel hale getirme, perspektif kazandırma ve inandırıcı doğrulukla yazıya dökmeyi içerir (Bernard, 1998, s.148).

Nitel yöntemler “yerel bağlamlarda oluşan süreçlerin iyi temellendirilmesi ile zengin ve detaylı tanımlanmasının kaynağıdır” (Miles & Huberman, 1984, s.15). Bazılarına göre en önemli araştırma aracı, araştırmacının kendisi ve doğal ortamdır (Erlandson, Harris, Skipper, & Allen, 1993). Natüralist araştırmanın bu en önemli özelliği, katılımcılarla harcanan zaman yaptığımız işin doğasını değiştirmektedir. Noddings (1986)'e göre bireylerle birlikte yemek yeme veya resmi olmayan ortamlarda uzun süren sohbetler gibi yoğun etkileşimlerimiz karşı karşıya kaldığımız **etik** problemleri değiştirmektedir.

Araştırmacının kolaylıkla bir yemeği paylaşamayacağı bu elektronik topluluklarda nasıl bir araştırma yapılabilir? Yerel bir konuya ki bu yerel konu dünyanın dört bir yanına yayılmışsa nasıl bir etik çözüm veya ilke bulunabilir, uygulanabilir? Bu yeni çalışma yöntemi, etnografik açıdan ele alınarak ve görüşmeler yapılarak, katılımcılar gözlenerek ve elektronik iletişim yoluyla bunların hepsini bir arada kullanarak tanımlanabilir. Elektronik etnograf, elektronik katılımcı, elektronik gözlemci, veya tele-arştırmacı gibi terimler, bu yeni araştırmacıların tutumlarını tanımlamak üzere ortaya çıkmıştır. Adına bakmaksızın, yapılan iş benzerdir, zorlukları vardır ve yavaş gelişmektedir. Rice-Lively (1994) bu durumu şöyle özetler; “Bu sınırlılıklar bu çalışmanın değerini boşa mı çıkarır? Sanırım hayır. Elektronik topluluklar hızla çoğalmaya devam ederken araştırma metodolojileri yeni teknolojilere adapte edilmelidir” (s.22).

Daha önemlisi, natüralist araştırmalar için geçerli katı etik standartların korunacağından nasıl emin olabiliriz? Topluluk üyeleri coğrafik olarak çok farklı bölgelerde dağınık durumdayken bu elektronik topluluklardan ve iletişim ortamlarından yapılan araştırma için izin alma, veri toplama ve yorumlamada çok dikkatli şekilde yeni yöntemler geliştirmek gerekir.

GELENEKSEL ARAŞTIRMA ETİĞİNE KARŞI ÇIKIŞLAR

Araştırmacı bir elektronik tartışma listesinden veya arşivinden, yada elektronik mesaj veya haber grubundan **bilgi** toplamak için ne yapmalıdır? Yüz yüze yapılan araştırmalarda uygulanan kuralların burada da aynen uygulanmasını bekleyebilir miyiz? Sorumluluklarımız nelerdir? Araştırmacıların bu noktada sormaları gereken soru şudur: “Siberortamdaki hangi araştırma faaliyetleri mesleki etik referanslarımızı ihlal edebilir? (Jones, 1994).

Her nitel araştırmacı “**araştırmayı** yürütmek ve **araştırma** bulgularını yayınlamak amacına karşılık araştırmadaki katılımcının haklarının korunması arasında hassas bir denge yaratmalıdır” (Punch, 1994,s.88). hangi faaliyetlerin etik hangilerinin etik olmadığını ortaya koyan pek çok hikaye vardır, etik olmayanla ilgili olarak deneğe proje kapsamında olduğu hakkında bilgi dahi verilmemesidir. Janesick (1994), araştırmacıyı katılımcıyla kişisel ilişkiye geçiren, karşılıklı temas kurmayı gerektiren nitel araştırmanın doğasının tekrar eden bir etik çıkmaz sergilediğine dikkat çekmektedir (s.209).

Punch (1994) alan araştırmalarına veya naturalist çalışmalara katılan araştırmacılar konusundaki talebi önemli derecede değiştiren üç farklı gelişmeden söz etmektedir.

Birincisi, feminist araştırma pedagojisi, katılımcılarla tamamen dürüstlük temelinde bir işbirliği ve işbölümü geleneği yaratmıştır. Feminist etnografi, karşılıklı güven yaratma ve geliştirme, yakınlık ve uzaklık arasında ikiye bölünmede rahatlığa yol açan, ve tam bir gözlemci veya tam bir katılımcı olma arasında bir denge yaratma kaygılarını kapsayan diğer nitel **araştırma** paradigmaları ile aynı ikileme mücadeleye etmektedir (Reinharz, 1992). İkincisi, eylem **araştırması**, araştırmacı ile alan araştırmasında burada yaşayan katılımcı arasındaki ilişkiyi geliştirme nosyonunu daha fazla güçlendirmektedir (Punch, 1994, s. 89). Bu alanla ilgili kullanılan semantikler anlamlıdır, denekten daha çok katılımcı, cevaplayıcı ve taraf olanlardır.

Üçüncü olarak, Punch (1994) hükümet kurumlarının, artık yapılan araştırmalarda, araştırmaya katılan katılımcılara herhangi bir zarar gelmeyeceği veya aldatılmayacaklarına ilişkin açık izin formları ve araştırma önerilerinde açık ifadeler kullanılmasını istediğine vurgu yapmaktadır. Belli başlı araştırma yapan üniversitelerin çoğu standart etik kurallara bağlı hareket etmektedir ve bu üniversitelerin çoğunda araştırmayı takip eden etik heyetler, kurumsal etik yönetim kurulları (IRB) oluşturulmuştur. Bu tür etik yönetmeliklerinin temel prensipleri, her araştırmacının araştırma sürecini, izlenecek yol ve yöntemleri, karşılaşılabilecekleri risk ve muhtemel zararları bildiren, mahremiyet ve gizliliği garanti eden ve katılımcılardan ne beklendiğini açıkça ortaya koyan bir gönüllü onay veya izin belgesi imzalatılmasını gerekli kılmaktadır. Çoğu nitel araştırmacı, bu kılavuzlarda tanımlanan ve katılımcı ile araştırmacı arasında oluşturulacak ilişki konusunda çok istekli değildir. Son zamanlarda yaptığı bir konuşmada, Lincoln (1995) üniversitelerdeki etik kılavuzların eskidiğini ve araştırmada araştırılan kişilerin katkılarına anlamak için artık güncellenmesi gerektiğini belirtmektedir. Aşağıdaki nitel araştırmacıların geleneksel araştırma etiği kuralları kılavuzunda karşı oldukları alanlar sunulmuştur.

Zarardan Koruma

Bir araştırma projesi içinde yer alan katılımcıyı korumak için öncelikle nelerin zarara yol açabileceğinin geniş anlamda tanımlanması gerekir. Verilen ilaç veya hastalığın tedavi edilemez hale gelmesine yol açmak fiziksel zarara yol açabilir, ancak geride ağrı veya acı bırakan diğer zarar çeşitleri için ne yapılabilir? Gube and Lincoln (1989) saygınlığın yok olması, kendine güven kaybı ve kişisel otonomi kaybı gibi **araştırma** katılımcıları için tehlike sayılacak faktörlerin üzerinde durulması gerektiğine inanıyorlar. "Zarar kavramının oldukça dar ele alındığı" sonucuna vardılar (s.121). Ayrıca,

Punch (1994) bu tür zararların belli bir süre sonra ortaya çıktığını işaret ediyor. Bu tür zararların, araştırmacı için asla önceden tahmin edilemeyeceğini, belki çalışmadan sonra 30 yıl gibi uzun bir süre içinde ortaya çıktığını rapor etmiştir.

Gizlilik

Araştırmacılar alan çalışmalarında (araştırmalarında) katılımcılarla ilişki geliştirmek için oldukça çaba harcar ve anonimlik hemen hemen imkansızdır. Bu bağlamda gizlilik konusunda tartışmak burada çok yerinde olacaktır, çünkü "Gizlilik araştırmacının korumak için seçtiği ile sınırlı değildir," ayrıca **araştırmanın** kendisi dışında bırakılanları da kapsamaktadır (Erlandson et al., 1993, s.155).

Öngörülemeyen ve kasıtlı olmayan zararlarla yakından bağlantılı olarak gizlilik konusu araştırmacılar arasında oldukça destek bulmaktadır. Guba and Lincoln (1989) güvenilirliğin ve gizliliğin çok dar kapsamda ele alındığı ve bu yüzden bireylerin çok özel kişisel alanlarının araştırmacılar tarafından sıklıkla araştırma konusu olarak ele alınabildiğine dikkat çekiyorlar.

Bilgilendirilmiş Onay

Belki de en zor konu, araştırmacıların araştırmaya katılan her katılımcıdan onay almaları gereği ile ilgilidir. Ne yazık ki bilgilendirilmiş onay; araştırmacı planlasa da genellikle araştırmanın başında elde edilememektedir çünkü araştırma konusu genellikle esnektir ve ne araştırmacı ne de katılımcı nerelere varılabileceğini tam olarak bilmemektedir (Erlandson et al., 1993, s.155).

Guba and Lincoln (1989), araştırmacılar ve araştırma yapmayı öğrenen yüksek lisans öğrencilerinin, deneğin araştırmaya katılımını kesinleştirmeyi garanti altına almak adına mümkün olduğunca az bilgi vermeye teşvik edilmeleri nedeniyle bilgilendirilmiş onay fikrinin pek rağbet görmediği konusunda uzlaşıyorlar. Ayrıca onlar, bu yeni paradigmayı "bilgilendirilmiş onay, katılımcıların haklarını korumanın yanısıra aynı zamanda sonuç, yorum ve değerlendirmeyi ya da araştırmanın kapsayacağı etkinlikleri belirlemede araştırmacı ile katılımcı arasındaki işbirliğine de yol açan araştırma

amaçlarını veya değerlendirme ile ilgili bilgiyi destekler” şeklinde özetliyorlar (s.123).

Nitel araştırma yapan araştırmacılardan bir kısmı ise temel araştırma etik standartlarının bu üç ana amacının ötesine giderek açık/kapalı alan araştırmasını, gizli kamera veya teyp kullanımı ve araştırmaya katılımcının katılımının kapsamını genişletmeyi de tartışmaya açtılar. (Fontana & Frey, 1994). İster geleneksel araştırma etiği standartlarını savunsun ister bunların ötesinde daha demokratik, koruyucu kapsamlı bir perspektife sahip olsun sonuç olarak katılımcılar **araştırmanın** amaçlarından haberdar edilmelidir. Tüm bunlar elektronik toplumda **araştırma** yaparken nasıl uygulanacaktır?

ELEKTRONİK ARAŞTIRMADA ETİK KONUSU

Bu kadar ihtiyatlı olmak gerekli mi? Bence gerekli, çünkü elektronik topluma geçiş yollarının bir çoğunda bir yüz yüze görüşmeden veya bir görüşmede görüşme notları tutmaktan daha saldırgan bir tutum içinde olunacaktır. Araştırmacı elektronik bir etnograf olmaya karar verdiği anda öncelikle katılımcı hakları, telif hakları konularını mutlaka dikkate almalıdır. Etnograflar araştırma yaptıkları topluluğun içine katılırlar ve tüm çabalarını rollerini ve ilişkilerini geliştirmek üzere bu doğrultuda harcarlar. Nitel araştırmanın bu özelliğine verilen önem ciddi şekilde araştırmanın tasarlanması gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Jones (1994)'a göre:

Siberortamda **araştırma**, --örneğin, genel olarak insanların internette nasıl gezindikleri ile ilgili çalışmalar, elektronik mesajların karakteristiği, özellikler veya içeriği ile ilgili çalışmalar ya da kullanılan sistemle ve yapılan işlerle ilgili çalışmalar—gelecek yüzyılda sosyal ve davranış bilimlerinin çok önemli bir bölümü olacaktır (s.30).

Bu topluluklar olağanüstü gerçeklerdir. Rheingold (1993) “dünyanın pek çok yerinde online davranış üzerine yaptığım gözlemler sonucunda gördüğüm şey, bir yerde insanlar bilgisayar tabanlı iletişim teknolojisi kullanmaya başlamalarıyla, mikroorganizmalarının koloni oluşturdukları gibi kaçınılmaz bir şekilde hemen sanal topluluklar oluşturduğu oldu” demektedir (s.6). Lincoln (1992), sürekli olarak elektronik iletişim araçlarını kullananların elektronik topluluklar oluşturduğunu ve bu toplulukların kendi tartışma ilkelerini geliştirdiklerini ve bu yolla fikir alış verişinde bulduklarını ortaya koymaktadır. Bu elektronik topluluklarda mümkün olan elektronik gözlemleri ele aldığımızda geleneksel gözlemlerle benzerlik bulabiliriz. Adler ve Adler

(1994), etnografik tekniklerin belki de özel yaşama en az giren yapısına karşın gözlem tekniğinin gözlemlenen topluluğun mahremiyetine girme yoluyla büyük bir taciz potansiyeli oluşturacağına inanmaktadırlar. Bu saldırının iki şekilde olabileceğini öne sürüyorlar: Çok fazla mahremiyete girerek araştırma yapılması veya kendini olduğundan farklı bir şekilde gruba tanıtmak.

Bir başka **tartışma**, aldatmanın nitel araştırmacılar için bir tercih olup olmadığı konusunda sürmektedir. Punch (1994) "Belki bazı alanlarda elde edilecek bilgi vereceği zarardan ağır bastığından ve gizlilik ve kimlik konusundaki anlaşma (izin onayı) ile daha sonra en aza indirilmesi garanti altına alındığında kısmen aldatma kabul edilebilir (ben bunun yol açabileceği sonuçları mantıklı bir şekilde açıklarım)" (s.91) şeklinde bu konudaki görüşlerini ortaya koymaktadır. Diğerleri ise Punc'un görüşüne katılmıyor ve araştırmanın, araştırma sonucunda bulgu ve yorumları ortaya koyarken katılımcılarla birlikte yeniden yapılandırılan bir şey olduğunu savunuyorlar. Olesen (1994)'a göre, "belli bir açıdan bakıldığında, daha sonra araştırmacının yorumlayacağı "veri" haline gelen bulguları oluşturarak, katılımcılar her zaman kendileri için araştırmacı ile beraber **araştırmayı** 'yaratmaktadırlar'" (s.166).

Lincoln (1995) ise araştırmaya katılan bireyler arasındaki karşılıklı ilişki ve güvenin önemini vurgulamaktadır. Araştırmacı ve katılımcılar arasındaki görüşmelerde politik ve **etik** konularda karşılıklı dürüst olmanın amacını açıklamaktadır. Guba ve Lincoln (1989), göre; "böyle bir ilişkide aldatmanın sadece haksızlık değil aynı zamanda, yapısalcı paradigma içinde, araştırmacının da araştırmanın amaçlarına ters düştüğünü savunuyorlar. Araştırmacının amaçları risk alan katılımcıların farklı yorumlarını toplamak ve tartışmak ise, araştırma katılımcılarının kafaları karıştırsa veya araştırmacının öğrenmek istedikleri yerine onu yanlış yöne götürürlerse bu veriler nasıl toplanabilir?" (s.122).

Benzer bir başka soru elektronik araştırmacılar için de geçerlidir. Howard (1993) "bazı tartışma gruplarında üyeler arasında bazen resmi bazen de yazıya dökülmemiş kendi aralarında geliştirdikleri anlaşmalarla grupta tartışılanları veya söylenenleri forum dışına aktarmadıkları" (p.41), saptanmıştır, ancak başka bazı araştırmacılar ise bunun tersini ortaya koyuyorlar. Oakley (1991), üç tartışma listesini incelemiş ve sisteme gönderilen mesajlarla ilgili telif haklarının korunabileceği olanağından hiç birisinde rastlamamıştır. Üç listede de yazarlar gönderdikleri materyallerin kopyalanabileceği veya yeniden başkalarına dağıtabileceği konusunda

bilgilendirilmemektedir. (s.28). Elektronik tartışma grupları ile ilgili bir çalışmada, Howard (1993) bu grupları şöyle tanımlıyor; “insanların, yaratacağı etki konusunda kaygılanmadan ilk aşamadaki, yeni filizlenen düşüncelerini test ettikleri yer. Elektronik konferanslardaki tartışmalar kahve eşliğinde yapılan üniversite sohbetlerine benzemektedir (çok sayıda insanın kulak misafiri olması dışında)” (s.40). Ayrıca, bireylerin sıcak tartışmalar sırasında çok farklı ve uç noktalarda pozisyon aldıklarını veya bazılarının yayımlanması muhtemel düşüncelerini basit bir şekilde test ettiklerini ve entellektüel dürüstlüğün korunacağından emin olma ihtiyacı duyduklarını kendi bakış açısına göre anlatmaktadır.

Araştırmacılarından birisi “ alıntı ile ilgili yasal referans yoksunluğu, yayımlama ile ilgili referans gösterme ile ilgili eksiklikler, siberortamdaki gruplara gönderilen mesajlarla ilgili referans gösterme konusundaki eksiklikler, mesaj gönderen kişiden izin isteme eksikliği” konularında son derece şikayetçiydi ve saygın bir dergide yayınlanan cinsel tacize uğrayanların oluşturduğu online grupların kullanımı hakkındaki bir makaledeki durumu anlatmaktadır (King, 1995, elektronik iletişim). King makale yazarlarının “isimleri değiştirdiklerini, ancak mesajın tamamını, tarihi, saati ve gönderildiği tartışma listesinin adını yazdıklarını” anlatmaktadır.

Bir üniversitenin etik komitesi başkanı ile yapılan bir tartışmada, bazı elektronik **araştırma** kılavuzlarının tartışıldığını, ancak konunun herkese çok yeni olduğu ve kesinleşmesi için belirli bir süreç gerektiğini söyledim. Onun görüşü ise şu soruyu öncelikle tüm araştırmacılara ortam dikkate alınmaksızın sorulması gerektiği şeklindedir; “ Bu insan denekler **bilgi** alınabilecek unsurlar mıdır?” Bu bir **araştırma** mıdır? Bu soruya verilen cevaplar olumlu ise mutlaka bilgilendirilmiş onay aranmalıdır. (Roof, kişisel iletişim, 1995). Illinois Üniversitesinin araştırma el kitabını inceleyen Jones (1994), bu kılavuzun, “bilgi edinilen veya bilgiyi sağlayan ortam konusunu – gerçek veya sanal, analog veya dijital- ihmal ettiğini” ortaya koymuştur (p.31). Fontana ve Frey (1994) in görüşleri de belki etik yaklaşımı özetler. Punch ile birlikte yaptıkları çalışmada (aktaran; Fontana& Frey, 1994) “alan araştırmacısı olarak ortak düşünce ve ahlaki sorumluluğa sahip olmalıyız ve önce bir şeyler katma-katkıda bulunma (önce deneklerimize), sonra çalışma, araştırma yapma ve en sona kendimizi koyma egzersizi yapmaya ihtiyacımız var” (p.373) diye belirtiyorlar.

Katılımcı hakları ile ilgilenildiğinde sadece telif hakları konusunun akla gelmesi yerine bunun elektronik **araştırma etiği** kapsamında genişletilmesi araştırmacının sorumluluğundadır. Oakley (1991), telif hakkının ve yeni

teknolojinin kapsamını tanımlıyor ve bilgi kullanıcıları ile yaratıcılarının hakları arasında denge kurma ihtiyacını ele alıyor. Yazarlar ve yayıncılar arasında bu yönde bir kaygı olmasına rağmen kullanıcılar ne bulurlarsa kullanmak eğilimindedir. "Telif hakkı ile koruma altındaki çalışmaların genel olarak elektronik dağıtımı, sadece izinle ve sahibine telif hakkı ödenmesi koşuluyla yapılabilir" (s.24).

Sorun, basılı materyaller söz konusu olduğunda kesinlikle ciddi ele alınmalıdır ancak başkalarının çalışmalarını harfi harfine inceleyebilen ve onların rasgele düşüncelerini alıp, toplayarak belirli bir amaç için kullanabilen elektronik araştırmacılar için bu konu o kadar zorlayıcı değildir ve mecburiyet taşımaz. Birisi online bir tartışma grubuna yazılanları toplayıp bir araya getirip kitap olarak yayınlatabilir. Editör elektronik ilan tahtasına gönderilen herşeyin herkesin malı olduğunu veya ve herkesin alıp kullanabileceğini varsayamaz. Ve henüz bu konuda tüm araştırmacıları ilgilendiren evrensel görüşler ortaya konmamıştır.

BAŞARILI UYGULAMALAR İÇİN ÖNERİLER

Elektronik iletişim araçlarını kullanarak **etik** nitel **araştırma** yöntemlerini başarıyla uygulamak için araştırmacıların öncelikle etik bir elektronik araştırmayı sağlayan faktörler hakkında konuşmaya başlamaları gerekir. Konu bireysel olarak araştırmacı açısından ele alınabilir ancak araştırmacı topluluğumuzun üyeleri arasında da bu konuda bir diyalog başlatılmalıdır. Deneyimlerimin sonucu aşağıda sunduğum öneriler diğer araştırmacılara bu süreçle ilgili bir alt yapı sağlayabilir.

Bir çalışmaya başlamadan önce **araştırma** ortamının belirlenmesi önerilir ve bunun doğrulanması için hayli çaba harcamak gerekir (Sullivan, 1993). Belirli bir online grubun seçilme nedenleri açık olmalıdır. Ayrıca araştırmacı katılımcıların rollerini tanımlamalıdır, bu rol ya ağ üzerindeki sıradan rastgele "metin" parçaları veya belirli bir bireysel grup olabilir. Metnin kime ait olduğu ve kimlerin verilere erişimlerinin olduğu sorusu ortaya koyulmalıdır. Ayrıca "araştırmacının günlük faaliyetleri etkileyebileceği veya değiştirebileceği bunun için uygulayacağı yöntemlerinde tanımlanması çok önemlidir "(Sullivan, 1993,s.44). Elektronik topluluklar, belli türdeki **araştırmalar** için grup izni verilmesini tartışma ihtiyacı duyabilirler.

Elektronik **araştırma** için izin alınması bir dizi ilginç ikilemi beraberinde getirir. Dikkatli araştırmacılar izinsiz katılımcının sözlerini izinsiz

kullanmamaya dikkat etseler de elektronik topluluk dünyasında araştırmacının bunu farkında olmadan yapması mümkün olabilir. Herkese açık bir online tartışma grubunda veya özel bir elektronik postadan kişilerin haberi olmadan verilere ulaşıp bilgileri elde edilecek programlar mevcuttur. Araştırma yapmak üzere herkese açık bir tartışma grubuna gizlice katılmak mümkün olmasına rağmen bunun bir konuşmayı izinsiz teybe kaydetmekten bir farkı yoktur.

Tekrar etmek gerekirse, geleneksel nitel araştırmacılar arasında ortak bir etik standartta anlaşılması pek kolay gözüküyor. Punch (1994)'nin bu konu ile ilgili yorumu ise şöyledir: "bilgilendirilmiş onay bazı gözlemsel araştırma türlerinde kullanışlı değildir" (s.90). Janesick (1994), nitel araştırmanın özelliklerine şu maddeyi de dahil eder; "nitel araştırma deseni bilgilendirilmiş onay kararları ile işbirliği halindedir ve etik standartlar konusunda sorumludur" (s.212). Olesen (1994) de "katılımcı insanların katkıları ile ilgili" feministlerin sormuş oldukları sorunun etkisini hatırlattı (s.166). Noddings (1986) etik kaygı için merkezi yöntem modelini, "yaşantıların nesnel özelliklerini anlamak için dürüst ve etik ilkelere sadık bir araştırma" olarak tanımlamaktadır (s.501-502).

Ancak, kapalı elektronik toplumlar veya özel elektronik mesajlar elektronik iletişimin temel özellikleri için bedel ödemek olasıdır. Araştırmacı, bu makalenin sonunda yer alan kılavuzdan yola çıkarak kolaylıkla bir elektronik izin formu hazırlayabilir (Bkz. ek). Potansiyel katılımcıya izin formunun elektronik posta ile veya basılı bir kopyasının zarflı pullu gönderilebileceği ve hangisinin uygun olacağı sorulabilir. Lisans üstü öğrencilerim, kişilere böyle bir seçeneğin verilmesinden memnuniyet duyulduğunu saptadılar. Katılımcının formu imzalayarak araştırmacıya göndermesi istenir. Araştırmacı da kendisine gelen bu formu imzaladıktan sonra bu son haliyle bir örneğini de katılımcıya göndermesi gerekmektedir.

Haber grupları veya tartışma grupları şeklindeki forumlar çok çeşitli durumlar sergileyebilir. Forum bir liste sahibi tarafından yönetiliyorsa öncelikle bu kişi ile işbirliği yapılmalı ve ondan izin istenmelidir, bu durum bir okulda yapılacak bir **araştırma** için okul müdüründen izin almaya benzer. Elektronik forumlar veya konferanslar gözlenirken araştırmacının kendini sık sık tanıtmayı ve araştırmanın amaçlarından buradaki kişileri haberdar etmesi ve kişilere gönüllü katılmayı arzu edip etmediklerinin sorulması çok önemlidir.

Araştırmacı tartışma grubuna kabul edildiği zaman, konuşulanlar ve bu grupta söylenenler için telif hakları ile ilgili olarak da izin almalıdır.

Tartışmanın gerekli kısmını veya kişilerin yerini ve kimliğini açıklamadan tartışılan olayların anlatılmasını sağlamak mümkün mü? İhmal sonucu veya kazara katılımcının maskesini düşürmek mümkün olabilir mi? Utanç verici, veya kişiyi listede mahçup eden bir olay daha sonra problemlere yol açacak bir örnek olabilir. Nitel bilgisayar araçları hakkında bilgi veren bir araştırmacı elektronik tartışma listesini örnek olarak göstermekteydi. Listede geçen konuşmaları ekrana yansıttığında odadaki dinleyicilerden bir kadın bir anda kendi konuşmalarını ekranda gördü ve herkes bunun onun mesajı olduğunu anladı çünkü isim ve elektronik adresi hala mesajla birlikte ekranda gözükmekteydi. Bu zararsız bir ihmal gibi görünebilir ancak daha zararlı olabileceği durumlar da mümkündür. Bu tür konularla karşı karşıya kalan bir başka araştırmacı ise sonunda yazarın iznini almamaya karar verdi, bunun yerine yazarın gerçek adı ve e-mail adresini kullanmamayı tercih etti. Tartışma grubunda konuşulan konuların içeriğini verirken mesajlardan alıntı yaptığında, halen devam eden çalışmalara ilişkin mesajlardan alıntı yapmadı ve bunları okuyacak kişilerin mesaj sahibini tanımasına yol açabilecek mesajlardan mesaj sahibinin kimliğini, belirli bir olayı referans gösteren kısımlarını, bölüm veya üniversite adını sildi veya değiştirdi (Howard, 1993).

Rice-Lively (1994) bu tür durumlar için farklı bir yöntem sergiledi. Kendini, araştırma takvimini ve amaçlarını lisans üstü seminerinde bulunan katılımcılara açıkladı. Online etkileşimli bir seminer yapmayı planlıyordu bu seminer temel olarak online olması yanısıra yüz yüze yönlendirme toplantıları da yapılacaktı. Böyle bir sınıf toplantısında kendisini tanıttı rolünün kişisel ve elektronik olarak katılımcı gözlemci olduğunu belirtti ve sınıf üyelerinin kendisinin varlığından ve amaçlarından haberdar olmalarını sağladı. Sonuç olarak bu çalışmada katılımcıların kendisine çok yardımcı ve destek olduklarını, tartışma grupları ile bu şekilde çalışmanın en uygun yöntem olduğuna inandığını belirtmektedir.

Tüm bu yöntemler makul kabul edilebilir; ancak tüm katılımcıları beklentilerini karşılayacak ve koruyacak şekilde bunların formüle edilmesi daha makul gözükmemektedir. Bazı çalışmalar için bu tür yöntemler uygun olmakla birlikte şu iki örnekte elektronik araştırmadan çok telif hakları ile ilgili. Örneğin; İngiliz Açık Üniversitesinin hazırladığı "Konferans Yazılımı Kullanma Koşullar"ında "Elektronik konferanslarda söylenenler, gönderilen mesajlar, yazarın fikri mülkiyeti olarak değerlendirilmeli. Bir başkası tarafından yazılı veya elektronik yayınlanmak üzere bunlardan alıntı yapılacaksa uygun şekilde bilgilendirme yapılmalıdır" şeklinde telif hakları konusunda kurallar konmuştur (Mason, 1993, s.35).

Bu konuda önemli bir adım atan bir başka grup da, 42 liste, politika belirleyen üç resmi görevli ve 15,000 üyeden oluşan elektronik iletişim teşebbüsü grubudur (Ekim 1994 de kuruldu). Adı H-Net olan grup, çoğu zayıf yapılanmış elektronik iletişim forumlarının tersine, aldığı tedbirleri ve belirlediği politikaları "Çalışma İlkeleri: Telif hakkı ve H-Net'in Güvenli Kullanımı" adı altında yayınlamıştır. İlkelerinden bir kaç örnek bu bilimsel çalışmanın niteliği hakkında fikir verecektir:

H-Net, mesajları listeye gönderilen, ve mesajı arşivlerde, sunumcu bilgisayarlar da ve gopher'da saklanan mesaj sahiplerinin telif haklarına saygılıdır. H-Net listelerine mesaj gönderenler sadece mesajlarının H-Net listelerine ve H-Net dosyalarında..... dağıtılması hakkını verirler. Üyeler mesajlarının H-Net'de yayımlanması ile mesajlarına ilişkin telif hakkı ile ilgili haklarını kaybetmezler (Lawrence, 1995, s.226).

Veri Dokümantasyonu

Elektronik araştırmacılar, çoklu veri kaynaklarını doküman haline getirmede diğer tüm araştırmacılar gibi çaba harcamak zorundalar. Elektronik **araştırmada** veri düzenlemek ve toplamak için bir çerçeve (yöntem) oluşturulması gerekir. Herşeyden önce dosyaları online yedeklemek, disket veya harddiskte yedeklemek gibi iyi bir veri yönetimi kaçınılmaz şekilde gereklidir. Bu önlemler, kağıt dokümantasyonun elektronik karşılığıdır ve belki de araştırmacı için "bir iletişim dökümanıdır". Bu etkileşim kopyasının (arşivinin) tamamına erişim, farklı iletişim türlerini daha derinden incelemek, sınıflandırmak ve tanımlama olanağı sağlayacaktır. Erişimle ilgili izin konusunda güvenlik sağlandıktan sonra bu etkileşim türü üzerinde pek çok analiz yapmak mümkün olabilir; örneğin, mesaj akışları, katılımcı yorumları ve iletişimlerin sosyolojik açıdan incelenmesi konuları üzerinde analiz yapmak gibi.

Sınırlılıklar

Elektronik katılımcı olan bir gözlemci özel elektronik mesajları göremez, ve böylece pek çok ilginç etkileşimi gözlemleyemez. Kişileri konuyu grup içerisinde tartışmaya yöneltmek ve teşvik etmek ve bu gruba araştırmacının da katılması en uygun yöntem olarak gözükmektedir. Bir başka seçenek ise,

mevcut konu veya sorunlar üzerine haftalık özetler veya geribildirimler istemek olabilir. Katılımcılar gönüllü olursa bir elektronik dergi çıkarmak ortaya çıkan sorun ve kaygıları doküman haline getirmek için çok iyi bir yöntem sağlayacaktır.

Bir başka sınırlılık ise, elektronik iletişimlerden gerçekçi olmayan bir topluluk perspektifi çıkma ihtimalidir. Elektronik iletişim yöntemleri hiyerarşiyi yok eder ve toplulukları demokratikleştirirler. Birbiriyle yüz yüze gelmeyen gruplar arasındaki tartışmalarla ilgili pek çok hikaye mevcuttur, çok ünlü bilim adamları veya hocaları ile kendi akranları sanarak tartışan parlak öğrenciler veya çok karmaşık yönetim problemlerini çözen yöneticiler, ya da çalışmalarını okuyan okuyuculardan gelen soruları cevaplayan yazarlar gibi örnekleri çoğaltmak mümkün. Birkaç elektronik mesajın eşit güç ve etkiye dönüştürüleceğini varsaymak çok kolay olurdu. Bir sonuca varmadan önce bu tür etkileşimlerin amacını, yapısını ve düzeyini belirlemek gerekir.

SONUÇ

Bugün **bilgi** otoyolu hakkında bir iki makale görmeden bir gazete okumak mümkün değildir. **Bilgi** çağına girerken, elektronik iletişim daha fazla artacak, sanal topluluklar oluşacak ve yeni eğitim deneyimleri yaşanacak ve bazı araştırmacılar bu değişimleri keşfetmeye ve tanımlamaya çalışacaklar. **Etik** ikilem ise hiç bir zaman yok olmayacaktır. Punch (1994)' a göre, "Her birey kendi yolunu çizecektir. Bunun nedeni neyin kamu (umumi) neyin özel olduğu, neyin zarara yol açacağı ve bilginin yararlarının neler olacağı konularında bir fikir birliğine ve ittifaka varılamamasıdır" (s.94). Araştırmacıların, bu ikilemi dikkate almadan etik davranış hakkında söz söyleme hakları yoktur.

Bu makalede, elektronik katılımcı gözlemci olarak yaşadığım deneyimlerden ve online araştırma etiği ile ilgili araştırmalardan çıkan bazı önerilere değinilmiştir. Öncelikle, görüşülen bir çok kişi bu konu üzerinde henüz umuma açık bir tartışma yapılmamış olmasına hayret etti. Bu tartışmaya başlamanın artık zamanı geldi. Bu konu ile ilgili önce sorulması gereken sorular şunlardır:

- Çalışma "alanı" olarak elektronik iletişim yollarını kullanan araştırmacıların sorumlulukları nelerdir?

nilgün köklü

- Elektronik posta, listeler, haber grupları, duvar ilanları ve dergiler gibi elektronik iletişim yollarını kullananların hakları nelerdir?
- Listeci (liste ana makinası) de arşivlenen materyallerin araştırılması için ne gereklidir?

Ekteki liste etik kılavuzların oluşturulmasında bir başlangıç noktası olacaktır. İkincisi akademik toplulukların tüm üyelerinin, özellikle de elektronik iletişim yollarını kullanan veya elektronik topluluklarla çalışanların bunu anayasal (kurumsal) iletişim hakları kapsamında ele almaları gerekir. “Fikir ve tartışmaları ifade etme özgürlüğünü azami seviyede arttıracak geliştirme ve adapte etme faaliyetlerine önderlik etmeliler” (Smith, 1994, s.96). Eğer araştırmacıların kendileri için bu etik kılavuzları geliştirmez ve bu konuda liderlik yapmazlarsa bizim için başkaları bunu yapmaya karar verebilir.

Üçüncüsü sorumluluk, “ulusal politika geliştirmede rol oynayanlarla diyalog ve yönlendirme sürecine daha ciddi olarak katılmak üzere etkileşim, işbirliği ve araştırma için elektronik iletişim yollarını seçenlerin üzerindedir” (Lyman, 1995, s.35). Federal ve eyalet düzeyinde kararlar alınırken, hem akademik araştırma hem de elektronik iletişim konularında deneyimli olanlar bu tartışmaya girmelidir. İletişim hukukçusu olan Branscomb (1991), ortaya çıkan anlaşmazlığın, bilgisayarsız bir dünyada zamanla test edilen ancak elektronik kapsamda ele alındığında buna yeterli olmayabilecek yasal konulardaki kafa karışıklığının bir göstergesi olduğunu söylemektedir” (s.157).

Elektronik iletişim akademik ortamdaki öğrenme, öğretme ve araştırma sürecinin doğasını değiştirdi. Alandaki değişimler henüz günlük olmasına rağmen, çabalarımızı destekleyecek ve gelecekteki güvenilirliğimizi oluşturacak bir diyaloga başlamak için de henüz çok erken değil.

EK:ELEKTRONİK ARAŞTIRMA ETİĞİ KILAVUZU

Bu kılavuza araştırmacıların etik, dürüst ve katılımcı olmak ile ilgili arayışları anlayışından yola çıkılarak başlanmıştır. Okuyuculara bu konu ile ilgili olarak ayrıca naturalist araştırma, değerlendirme, kritik teori ve feminist bakış açısı konularındaki tartışmalara da bakmalarını öneririm. (Erickson, 1986; Erlandson et al., 1993); Guba % Lincoln, 1993; Kincheloe & McLaren, 1994; Lather, 1991; Reinhartz, 1992).

- Araştırmacılar, etik bir nitel araştırma gerçekleştirebilmek için temel öğretilerden yola çıkarak araştırmaya başlamalıdır.
- Araştırmacılar katılımcılara materyallerin sahibi olarak yaklaşmalı; katılımcı dilbilgisi, yazım, madde veya dil bakımından kullanılan ifadeleri düzeltebilmeli veya değiştirebilmelidir.
- Araştırmacı, araştırmanın amacını sonuçta ulaşmak istediği hedefleri, katılımcıları koruma planlarını ve kendisine kötü davranıldığına düşünenler için başvuruya açık olduğuna dair planlarını açıklamalıdır.
- Araştırmacılar değerlendirici olmayan ve emin bir çevrede, elektronik topluluk üyeleriyle bir güven, işbirliği ve eşitlik iklimini yaratmaya çalışmalıdır.
- Araştırmacı, elektronik topluluğa (liste, özel bir tartışma grubu, veya elektronik sınıf formatında bir topluluk) girişlerini yönlendirmeliler. Başlangıçta varsa liste sahibinde listeye girişleri için izin almalı, izin aldıktan sonra, elektronik topluluğu varlıklarından ve elektronik araştırmadaki konularından haberdar etmelidir.
- Araştırmacı, elektronik postayı aynı özel mektuplar gibi değerlendirmelidir. Onu başkasına iletmez, başkası ile paylaşamaz, izin almadan veri olarak kullanamaz.
- Araştırmacı, amaçları, araştırma ile ilgili faaliyetleri, yararları, çalışmadan kaynaklanabilecek sıkıntılar hakkında katılımcıyı mümkün olduğunca bilgilendirmek zorundadır.
- Araştırmacı, araştırmaya katılmasının muhtemel herhangi bir riski varsa bu riskler – özellikle sosyal veya psikolojik- hakkında bilgilendirmelidir.

nilgün köklü

- Araştırmacı, topluluk üyelerinin kimliğine saygı göstermelidir. Bilgiyi tanımlama izni verilmedikçe iletişimin kaynağını maskeleyemeye gayret göstermelidir.
- Araştırmacı elektronik iletişim yolları aÇısından öğrenme yollarının çok farklılıklar taşıdığıнын farkında olmalı. Araştırma ile ilgili bilgiyi çok farklı erişimim formatlarına göre hazırlayıp sunmalıdır.
- Araştırmacı, katıldığı ve birlikte çalıştığı elektronik topluluğa yaptıkları çalışma ile ilgili sonuçları bildirmek zorundadır.

Yazarın Notu: Yazar bu makalenin hazırlanması sırasında değerli önerilerinden dolayı Judi Harris, Frances Hensley, ve Kelly Schrum'a teşekkür eder.

KAYNAKÇA

- Adler, P.A., & Adler, P. (1994). Observational techniques. In N.K.Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.), Handbook of qualitative **research** (pp.377-392). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Barlow, J.P. (1995, March-April). Is there a there in cyberspace? Utne Reader, 68, 52-56.
- Bernard, H.R. (1988). **Research** methods in cultural anthropology. Newbury Park, CA: Sage.
- Branscomb, A. W. (1991). Common law for the electronic frontier. Scientific American, 265(3), 112-116.
- Erickson, F. (1986). Qualitative methods in **research** on teaching. In M.C. Wittrock (Ed.), Handbook of **research** on teaching (pp. 119-161). New York: Macmillan.
- Erlandson, D.A., Harris, E.L., Skipper, B.L., & Allen, S.D. (1993). Doing naturalistic inquiry. Newbury Park, CA: Sage.
- Fontana, A., & Frey, J.H. (1994). Interviewing: The art of science. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.), Handbook of qualitative **research** (pp.361-376). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Guba, E.G., & Lincoln, Y.S. (1989). Fourth generation evaluation. Newbury Park, CA:Sage.
- Howard, T. (1993). The property issue in e-mail **research**. Bulletin for the Association for Business Communication, 55(4), 40-41.
- Janesick, V.J. (1994). The dance of qualitative **research** design: Metaphor, methodolatry, and meaning. In N.K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), Handbook of qualitative **research** (pp.209-219).Thousand Oaks, CA: Sage.
- Jones, R. A. (1994). The ethics of **research** in cyberspace. Internet **Research**, 4(3), 30-35.
- Kincheloe, J. L., & McLaren, P.L. (1994). Rethinking critical theory and qualitative research. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.), Handbook of qualitative research (pp.138-157). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lather, E (1991). Getting smart: Feminist **research** and pedagogy within the postmodern. New York: Routledge.

- Lawrence, J. (1995). Virtual publication and the fair use concept. In A. Okerson (Ed.), *Filling the pipeline and paying the piper* (pp. 219-228). Washington, DC: Association of **Research** Libraries.
- Lincoln, Y.S. (1992). Virtual community and invisible colleges: Alterations in faculty scholarly networks and professional self-image. Paper presented at the Annual Meeting of the Association for the Study of Higher Education, Minneapolis, MN. (ERIC Reproduction Document No. ED 352 903)
- Lincoln, Y.S. (1995i April). Standards for qualitative **research**. Speech delivered at the at the Annual Meeting of the American Educational **Research** Association, San Francisco.
- Lyman, P. (1995). Copyright and fair use. *Educom Review*, 30(1), 33-35.
- Mason, R. (1993). The textuality of computer networking. In R. Mason (Ed.), *Computer conferencing: The last word* (pp. 23-36). Victoria, Canada: Beach Holme.
- McInnes, C. (1994, December 28). Like library, free-net brings data to masses. *Globe and Mail*, pp.A1, A6.
- Miles, M.B., & Huberman, A.M. (1984). *Qualitative data analysis*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Noddings, N. (1986). Fidelity in teaching, teacher education, and **research** for teaching. *Harvard Educational Review*, 56(4), 496-510.
- Oakley, R:L. (1991). Copyright issues for the creators and users of **information** in the electronic enviroment. *Electronic Networking*, 1(1), 23-30.
- Olesen, V. (1994). Feminisms and models of qualitative **research**. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp.158-174). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Punch, M. (1994). Politics and ethics in qualitative research. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.) *Handbook of qualitative research* (pp.83-97). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press.
- Rheingold, H. (1993). *The virtual community: Homesteading on the electronic frontier*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Rice-Lively, M.L. (1994). Wired warp and woof:. An ethnographic study of a networking class. *Internet Research*, 4(4), 20-35.

- Shedletsky, L. (1993). Minding computer mediated communication: CMC as experiential learning. *Educational Technology*, 33(12), 5-10.
- Smith, S. (1994, April). Communication and the constitution in cyberspace. *Communication Education*, 43, 87-101.
- Sullivan, P. (1993). Research design issues for the study of electronic discussions. *Bulletin for the Association for Business Communication*, 55(4), 43-45.
- Wolcott, H.F. (1984). Ethnographers sans ethnography. In D. M. Fetterman (Ed.), *Ethnography in educational evaluation* (pp.177-210). Beverly Hills, CA: Sage.